

## PÁZMÁNY PÉTER POLITIKAI PÁLYAKEZDÉSE

Elvégezve a *cursus maior*-t, Pázmány Péter 1607. április 29-én a gráci templomban letette a negyedik fogadalmat Carillo Alfonz helyettes tartományfőnök kezébe. Ezzel végleg lezárult a szerzetesi felkészülés hosszú időszaka, s a jezsuita rend teljes jogú tagjává lett. Alig néhány hét múlva odahagyta a gráci egyetemet, hogy előljárói parancsára Magyarországra jöjjön. 37 éves ekkor.<sup>1</sup>

Állandó jelleggel majd 20 éve nem élt az országban. Amióta 1588 őszén, 18 éves korában Kolozsvárt belépett a rendbe, szinte le sem tette a vándorbotot. Krakkóban, majd Jaroslóban novicius, Bécsben végzi a bölcsészeti kurzust, 1593 tavaszán Rómába megy, a négyéves hittudományi tanfolyamra. 1597-ben a gráci jezsuita konviktus prefektusa, 1598-tól az egyetemen a filozófia tanára. Közben 1601-ben rövid időre Vágsellyére kerül, a frissen alapított rendházba, de meg sem melegszik, már Kassára küldik népmiszionáriusként, míg néhány hónap után Forgách Ferenc nyitrai püspök mellett találjuk. 1603 őszén azonban már újra Grácban van, előbb akadémiai hitszónok, alig néhány hét múlva pedig a skolasztikus teológia tanára. Grácból nézi végig a Bocskai szabadságharcot, s csak hallomásból értesül a bécsi és a zsitvatoroki békekötés hosszan húzódó tárgyalásairól, majd a megegyezésről. A hazai valósággal csak most, 1607 nyarán kerül szemtől szembe.

Claudio Aquaviva, a rend generálisa korábban Erdélybe szánta Pázmányt. A gyulafehérvári jezsuita misszió vezetői szinte minden levelükben megújították kérésüket: küldjön magyar szerzeteseket. A szépen induló fejedelemségi térítést azonban a szabadságharc leállította, s a kolozsvári országgyűlés száműzte a jezsuitákat. Egy ideig még kísértett ugyan a titokban, áruhában való tevékenység terve, hamarosan azonban lettek róla.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Pázmány életére ma is nélkülözhetetlen: FRANKL VILMOS: Pázmány Péter és kora. I–III. k. Bp. 1868–1872 és FRAKNÓI VILMOS: Pázmány Péter. Bp. 1880. (Magyar történeti életrajzok) – Pázmány életrajzának 1588–1597 közti részét levéltári kutatások alapján tisztázta, számos téves adatot javítva ŐRY MIKLÓS: Pázmány Péter tanulmányi évei. Eisenstadt, 1970. – Az egész pázmányi életet értékelő tanulmányok közül még az alábbiakat használtam: SIK SÁNDOR: Pázmány Péter az ember és az író. Bp. 1939; KLANICZAY TIBOR: Pázmány Péter (KLANICZAY TIBOR: Renszánsz és barokk. Bp. 1961. 340–360. l.); FERDINANDY MIHÁLY: Pázmány az államférfi. (Katolikus Szemle, Róma. 1970. 201–217. és 315–328. l.); MAKKAI LÁSZLÓ: Pázmány Péter (Élet és Tudomány 1970. 40. sz. 1875–1879. l.)

<sup>2</sup> ŐRY MIKLÓS: I. m. 144. l.; Carillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai. Közrebocsátja Veress Endre. II. Bp. 1943. 366–367. l. és Szántó Arator István jezsuita szerzetes iratai. Össze- gyűjtötte és sajtó alá rendezte SZITTYAY DÉNES. Bp. 1950. 377. l. (Meg nem jelent munka, tördelt korrektúrája e tanulmány írójának tulajdonában.)

1607. július 4-én Rudolf király Forgách Ferencet nevezte ki esztergomi érsekké.<sup>3</sup> Forgách — a jezsuita rend régi magyarországi pártfogója — Pázmányt már korábbról ismerte. A Magyar István prédikátor könyvére adott válasz megírására is ő biztatta, még 1603-ban, s valószínű, hogy most az ő kérésére küldi a rend Pázmányt névleg a sellyei rendházba, valóban, hogy tanácsadója és segítője legyen az érseknek.<sup>4</sup>

A magyarországi katolikus egyház válságos időket élt át ekkor, szinte a megsemmisülés szélére jutott. A Bocskai-szabadságharc győztes protestáns rendei, ráébredve erejükre, nem elégedtek meg azzal, hogy felszámolják a Rudolf által indított ellenreformáció eredményeit, hanem, hogy bebiztosítsák győzelmüket, a katolikus egyház kiváltságos közjogi helyzetének megszüntetésére törekedtek. A hajdú csapatok előnyomulásuk során visszavették az erőszakkal elvett protestáns templomokat, s elűzték, nemegyszer megölték a plébánost, gyakorlatilag megszüntetve az amúgy is csak néhány helyen élő katolikus vallásgyakorlatot. Bocskai pedig egy mozdulattal félretolta az egyházi kiváltságokat, ha azok a politikai életet érintették. Országgyűléseire a püspököket nem hívta meg, katolikus egyháziak tanácsával nem élt, a szerzetesek kezén levő hiteles helyek élére protestáns nemeseket rakott és a kezére került egyházi birtokokat sorozatosan világiaknak adományozta, kihúzva ezzel az utolsó anyagi alapot a katolikus főpapság alól. A béketárgyalásokon pedig nem kevesebbet követelt, mint a főpapoknak az országos tisztségekből és a királyi tanácsból való eltávolítását. A győztes protestáns rendiség, miközben korlátozta és visszaszorította az uralkodó hatalmát, megsemmisítő csapást készült mérni az udvarral szövetséges klérusra.

A magyar katolikus főpapság, amióta hívei az országban megfogyatkoztak, mind jobban azonosította magát a Habsburg érdekekkel, ahogy az uralkodó is hovatovább már csak bennük bízott fenntartás nélkül. Rudolf császár- király, hogy majorizálja a királyi tanács protestáns urakból álló világi részét, teljes számban kinevezte a magyarországi püspököket, jöllehet legtöbbjük egyházmegyéjében a török volt az úr, hívek pedig amúgy sem voltak. Ezek a püspökök Nagyszombatban vagy Bécsben éltek, az udvar kegyelemkenyerén, s mert veszíteni valójuk nem volt, szünet nélkül a protestánsok elleni támadásra tüzelték az udvart. Hogy a protestáns nemességet megtörjék, az Istentől rendelt uralkodó abszolút hatalmát hirdették, s azt vallották, hogy a királynak semmilyen erőszaktól nem szabad visszariadnia a rendek túlhatalmának megsemmisítésére.

Az erőszakos rudolfi ellenreformáció nagyrészt az ő unszolásukra indult az 1600-as évek elején, s amikor a fegyveres beavatkozás fegyveres ellenállást váltott ki, ők voltak lehangosabb szószólói annak, hogy a fellázadt protestáns alattvalóknak semmilyen engedmény nem adható.

A megalkuvás nélküli harc vezéralakja, Forgách Ferenc akkor még nyitrai püspök volt.<sup>5</sup> A maga igazában fanatikusan hívő, semmitől vissza nem riadó, ha kell a mártírhalált is vállaló, fáradhatatlan és erőszakos természet. A rendek, nem ok nélkül, benne látták az

<sup>3</sup> A kinevezési iratot közli SÖRÖS PONGRÁC: Forgách Ferenc esztergomi bíboros. Bp. 1901. 63–64. l.

<sup>4</sup> Arra, hogy Forgách kérte Pázmány kiküldését, adat nincs, de az irodalom ezt egységesen feltételezi.

<sup>5</sup> Forgách Ferencre l. SÖRÖS: i. m.; ACKERMANN KÁLMÁN: Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek. Bp. 1918. és BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom 1910. főleg 328–352. l.

udvar rossz szellemét, aki a fegyveres akciókat – köztük a kassai nagytemplom erőszakos elvételét – elindította, vagy a jogi megtorlásokat – így az eretnekek elleni régi törvényeket felújító 1604: 22. törvénycikket – kieszelte. 1606-ban, amikor az udvar szorult helyzetében már a fölkelőknek adandó engedményekre is kész volt, az egyház nevében Forgách kiáltott nemet. Ahogy a Bocskai-párti urak később mondták: „Senki olyan ellent nem tartott, mint ő, a pacificatoroknak mind az egész német urakval és császár tanácsival nem volt annyi igyek és munkájok, mint övele. Mert elhasonlott volt az országtul és nem akart az urakval ő nagyságokkal egyetérteni, s noha az ország teljességgel elvégezte, ő nem, hanem contradicált.”<sup>6</sup>

Forgách és a főpapság tiltakozása nem tudta megakadályozni a bécsi béke megkötését, Bocskai 1606 végén bekövetkezett halála azonban új lehetőséget teremtett számukra. A békét ugyanis országgyűlésen be kellett cikkelyezni, hogy hatályba lépjen. Míg a klérus más tagjai úgy akarták ezt megakadályozni, hogy nem javasolták a rendek összehívását,<sup>7</sup> Forgách azt vallotta, igenis országgyűlést kell hirdetni, „nem azért, hogy azon őfelsége tekintélyének a rovására bármit is határozzanak, hanem, hogy amit Bocskai idejében ellene végeztek, megsemmisítsék”. Mivel Bocskai megszegte a békét – hirdette –, így „az uralkodót semmi sem kötelezi annak megtartására”. „Az országgyűlésen tehát – mondja a párhates esztergomi érsek, teljes öntudattal oktatva a Rudolf nevében kormányzó Mátyás főherceget – már az uralkodói előterjesztésben ki kell jelenteni, hogy a régi törvények érintetlenül érvényben maradnak, Bocskai végzése pedig megsemmisülnek, mert törvénytelenek és a királyi hatalom ellen vannak.”<sup>8</sup>

A Forgách mellé beosztott Pázmány máról holnapra a magyarországi politikai harcok közepébe került. 1607 ősztől állandóan az érsek oldalán találjuk, aki többnyire Nagyszombatban vagy Pozsonyban tartózkodik, de gyakran jár Bécsbe a királyi tanács üléseire, időnként pedig Prágába utazik, kihallgatásra Rudolf királyhoz. Pázmány minden-hová elkíséri, s mivel az érsek rábeszélésére Mátyás főherceg, a többi szerzetes rendhez hasonlóan, a vágsselyei jezsuitákat is meghívja a rendi gyűlésekre, küldöttként részt vesz az országgyűlésen is, míg csak a felháborodott protestáns rendek ki nem tiltják onnan. Pozsony városát azonban akkor sem hagyja el, s ha kívülről is, de mindvégig részt vesz a tárgyalásokon.

Az érsek fáradhatatlan, harcos alakja valósággal lenyűgözte Pázmányt. Az egymással mind erősebb ellentétbe kerülő bécsi és prágai kormánykörök között, a pillanatnyi érdekek, hatalmi szempontok szerint változó udvari politikai álláspontok forga-

<sup>6</sup> A rendek kifogásai Forgách ellen, 1608. február: Okresný Archív Bardejov. Bártfa város levéltára. *Acta diaetalia*, t. 1605–1618.

<sup>7</sup> Szuhai István egri püspök előterjesztése Mátyás főherceghez, 1606. december 12.: Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHSa), Wien. *Hungarica, Comititalia Fasc. 394. Conv. b)*, Fol. 66–67.

<sup>8</sup> Az országgyűlés összehívását javasolja, „non ut in ea quicquam contra auctoritatem Suae Majestatis disputare liceat, sed ut quae tempore Bochkaii contra eam acta sunt, rescindantur . . . In diaeta itaque regnicolis in propositionibus declarandum erit, esse necesse si antiquas approbatas regni leges salvas velint, acta omnia Bochkaiiana rescindant: utpote quae illegitime omnino et contra auctoritatem regiam patrata fuerint.” Forgách előterjesztése Mátyás főherceghez, 1607. július 17.: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Ms. 5169/4. Fol. 65. Károlyi Árpád másolata. – L. még Forgách 1607, augusztus 23-i előterjesztését: HHSa *Hungarica, Comititalia Fasc. 394, conv. c)*, Fol. 34–38.

tagában, az ő meg nem alkuvó céltudatossága jelentette az állhatatosságot, azt a sziklát, amelyet semmilyen vihar nem mozdít ki. Az ország kormányzója, Mátyás főherceg kezdettől fogva hajlamos volt a magyar rendekkel való megegyezésre, amit a spanyol követ, a pápai nuncius és a magyar egyház képviselőiben Forgách a leghevesebben ellenzett. A főherceg tanácstalan, már a trón felé kacsintgat, ezért nem akarja a katolikus hatalmakat magától elidegeníteni, de a magyar rendek jóindulatát sem akarja eljátszani. Míg Forgách a rendekkel való leszámolást hirdeti, ő egyre inkább hajlik a velük való megegyezés, sőt szövetség felé.

Az udvarban teljes a tanácstalanság – írta Pázmány már 1607. szeptember 26-án egykori gráci tanártársának Stoboeus lavanti püspöknek –, a rendeket összehívták, de az országgyűlést nem merik megtartani, a bizonytalanságban senki sem tudja, mihez tartsa magát, így minden marad a régiben, az uralkodó híveinek és az egyháznak a kárára. Ha ez így megy tovább, a rendek teljesen felülkerekednek, névlegessé teszik a királyi hatalmat, s a katolikus egyház végső romlásba jut.<sup>9</sup> Az 1608. januári pozsonyi gyűlésen is úgy látja, csak Forgách érsek áll igazán helyt az egyházért, – persze a protestánsok gyűlölik is őt. Ahogy Ferdinánd főherceg gyóntatójának, szintén egykori gráci tanártársának, Bartholomaeus Villeriusnak írta: Forgáchot megfojtának egy kanál vízben, mert benne látják törekvéseik legkövetkezetesebb ellenzőjét. „A helyzet olyan – olvassuk levelében –, hogy a bíboros őminenciája komoly életveszélyben van; de ő lelkileg jól felvértezve, kész akár a fejét is kockára tenni a hitért és a hűségért, amellyel Istennek és a császárnak tartozik.”<sup>10</sup>

Forgách ugyanis ekkor, 1608 elején, már nemcsak a rendekkel állt szemben, hanem Mátyás főherceggel és környezetének nem magyar tanácsosaival is, akik Rudolf császár ellen nyíltan a magyar rendekkel való megegyezést keresték. Ahogy az érsek maga panaszolta Borghese bíboros vatikáni államtitkárnak: Mátyás főherceg „a közbéke megzavarójának” nevezte őt, s azzal fenyegeti, hogy birtokait elkobozza, őt magát pedig száműzi. Ő azonban – írja – a végsőkéig kitart Rudolf mellett. „Ha kell vállalom a száműzetést, sőt életemet is szívesen odaadom.”<sup>11</sup> Mátyás és az esztergomi prímás viszonya annyira elromlott, hogy amikor a pápa megküldi Forgáchnak a bíborosi jelvényeket, s levélben arra kéri a főherceget, hogy ünnepélyesen adja át neki, a ceremónia napjára Mátyás tüntetően elutazik Pozsonyból.<sup>12</sup>

Forgách politikája az egyházat nemcsak a protestáns nemességgel állította engesztelhetetlenül szembe, hanem az immár Rudolf helyébe lépő Mátyással és udvarával is. Amikor pedig a pozsonyi országgyűlésen Magyarország, a két Ausztria és Mátyás főherceg szövetséget köt egymással a bécsi béke védelmére, a nyíltan ellentmondó Forgách egyedül marad. A rendek megfosztják őt helytartói méltóságától, s a főherceg megfenyegeti: ha ő marad Magyarország élén, az érseknek távoznia kell. „Atyám imádkozzunk egymásért –

<sup>9</sup>Pázmány Péter...összegyűjtött levelei. Sajtó alá rendezte HANUY FERENC. I. Bp. 1910. 21–22. l.

<sup>10</sup>Pázmány levele, 1608. február 1.: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1975. 686–687. l.

<sup>11</sup>Forgách levele, 1608. május 10.: Archivio Segreto Vaticano. Róma. Fondo Borghese, Ser. III., T. 45 c), Fol 153–155.

<sup>12</sup>Pázmány levele: *Irodalomtörténeti Közlemények*, i. h. és Peter Vischer jelentése, 1608. február 25.: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból... Összeszedte és lemásolta Hatvani Mihály. III. Pest 1859. (Mon. Hung. Hist. I/III.) 253. l.

írta Pázmány Villeriusnak – . Én rövidesen vándorbotot veszek a kezembe, de hogy merrefelé, azt még nem tudom.”<sup>13</sup>

Ekkor még teljesnek látszik az egyetértés az érsek és jezsuita tanácsadója közt. Ugyanannak a nemzedéknek a tagjai – Forgách mindössze négy évvel idősebb –, teológiai képzettségüket mindketten Rómában nyerték, részben tanáraik is azonosak voltak. Mégis, mintha a változó világ két ellentétes pontján állanának. Forgách a régi értelemben vett *ecclesia militans* katona egyénisége, legszívesebben karddal vágna ketté minden problémát, maga is legföljebb török, de nem hajlik. A középkori *potestas directa*, a világ ügyeibe közvetlenül belenyúló, abban intézkedő egyházpolitika képviselője, e tekintetben maga fölött csak az uralkodót ismeri el, a nemesi-rendi jogokat (jöllehet főnemesi származék) nem hajlandó elismerni. Ahogy a már idézett 1608 eleji nemesi nyilatkozat mondotta róla: „az nemes országbéli regnicolákat megveti és szidalmazza”.<sup>14</sup> Pázmány mindenekelőtt diplomata, ha kell hajlékony, rugalmas, a körülményekhez alkalmazkodó. A neoskolasztikus eszmékben nőtt fel, vallja a tekintélyi világrendet, melyben „egyesek parancsolnak, mások pedig alárendelik magukat”, ugyanakkor – mint Bellarmino-tanítvány – az egyházjogban kilépett a középkori hagyományokból s a közvetlen cselekvéssel szemben a *potestas indirecta*, a közvetett egyházi beavatkozás politikáját vallja; éppen ezért nem olyan feltétlen híve az abszolút rendszernek, és a rendekkel sem áll olyan ellenségesen szemben, sőt jogaikat jórészt elismeri és bizonyos fokig érzelmileg is közéjük tartozónak érzi magát. „Magamról azt mondhatom – írta nem sokkal később –, s ezt mind írással, mind jószágok birtoklásával bizonyíthatom: háromszáz vagy több éve, hogy őseim nemesek, közülük többen vérüket ontották a hazáért.”<sup>15</sup> Olyan hang ez, amit Forgách sohasem ütött meg.

Az első kételyek Forgách politikájának helyességét illetően 1608 februárjában, a pozsonyi gyűlésen ébredhettek Pázmányban. Ekkor döbben rá, hogy a mindenkivel való szembehelyezkedés, az uralkodó és a rendek ellen egyszerre folytatott harc, a már amúgy is meggyöngyült katolikus egyház teljes megsemmisüléséhez vezethet. Aki gyöngye, nem játszhat az erő és erőszak politikájával. De az abszolút uralom merev védelme sem kecsegtet sikerrel. A nemesség nemcsak Magyarországon, hanem az egész Habsburg Monarchiában megerősödött, a protestáns rendek hatalma birodalomszerte növekedőben van. Hogy pedig az erőszak politikája, melyet az udvarnak is csak megkezdeni volt ereje, de végigvinni nem, mire vezet, azt világosan megmutatta a Bocskai felkelés. Még rosszabb folytatást ígért az 1608. januári pozsonyi gyűlés.<sup>16</sup>

1608 februárjától kezdve észlelhetjük az első, egyelőre még jelentéktelennek tűnő magatartásbeli különbségeket az érsek és tanácsadója közt. Néhány hónap alatt azonban nyilvánvalóvá válik, útjaik elváltak egymástól.

<sup>13</sup> Pázmány levele, 1608. február 4.: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1975. 688. l.

<sup>14</sup> L. a 6. jegyzetben idézett iratot.

<sup>15</sup> Pázmány összegyűjtött levelei, i. m. I. 24. l. – Bellarmino filozófiai és politikai felfogását, annak Pázmányra gyakorolt hatását részletesen elemzi Makkai, i. m.

<sup>16</sup> Forgách Ferenc Borghese kardinálisnak, 1608. január 24.: A rendek vezetői kijelentették, „Quandoquidem si Hungaris pertinaciter semet objiceret [ti. Forgách], metuendum fore, ne quicquid supersit autoritatis ecclesiasticae in Hungaria ab exacerbatis Ordinibus regni deleteretur et ipsum regnum amitteretur.” (Archivio Segreto Vaticano, i. h. Fol. 182–184.)

A királyválasztó országgyűlésre készülve, 1608 nyarán Mátyás főherceg, már mint designált magyar király, véleményt kért országá több teológusától, adhat-e a protestánsoknak vallásszabadságot? Khlesl bécsi püspök, Millino bíboros, a pápai követ, Grosthoman teológiai doktor és egy ismeretlen főpap válasza az volt: nem.<sup>17</sup> Egyedül Pázmány tett ellenvetések, rámutatva, hogy zavaros viszonyok közt, időnyerés okából, célszerűbb engedményeket tenni, mint ezt megtagadva, mindent örökre elveszíteni. A magyarországi helyzet, mondja, egyébként is egészen különleges. A protestáns rendek ugyanis későbbek török vagy tatár uralom alá adni magukat, mint lemondani vallásuk szabad gyakorlatáról. Ilyen körülmények közt nem az a kérdés, hogy mit szabad, hanem, hogy mit lehet tenni.<sup>18</sup>

Mátyás főherceg nyilván halás volt Pázmány véleményéért, mely számára az amúgy is egyetlen lehetőséget járható útnak nyilvánította, Forgách érseket azonban mindez nem győzhette meg. Rudolfnak a magyar trónról való lemondása után a Bécs elleni nyílt ellenségeskedéssel ugyan felhagyott, de egyre másra küldte már nem is följegyzéseit, hanem követeléseit a főhercegnek. „Fenségedtől mindenekelőtt azt kívánjuk” – írta többek közt –, ne engedjen semmiben a törvénytelen követeléseknek. Ne változtassa meg a koronázási eskü szövegét, ne fogadjon el semmilyen újítást, s ne hagyja becikkelyezni a bécsi béke rendelkezéseit. – „Figyelmeztetem fenségedet” – írta máskor –, hogy Bocskai adományai érvénytelenek, mert csak a koronás királynak van joga birtokot adományozni, s hogy a szabad királyi városokban engedélyezett vallásszabadság az uralkodói jogok durva megnyírbálása, „mert ezek a városok a korona tulajdonát képezik és a király kizárólagos joghatósága alá tartoznak”.<sup>19</sup> Forgáchot támogatja a pápai nuncius, Placido de Marra melfii püspök, aki Rómába küldött jelentéseiben nem győz panaszkodni Mátyás állhatatlanságától, s az ausztriai jezsuita rendtartomány provinciálisa, Giovanni Argenti is, aki azon kesereg, hogy a főherceg ugyan nem ellenkezik vele, de csak „homályos szép szavakat” kap tőle, „azonkívül semmit”. Egyedül Aquaviva generális lát messzebb, megintve provinciálisát, hogy a jövődő uralkodóval az együttműködést keresse.<sup>20</sup>

Pázmány azonban kitart az egyszer megkezdett úton. Amikor az országgyűlésen a katolikus klérus képviselői, főpapok, káptalani és szerzetesrendi követek ünnepélyesen

<sup>17</sup> Az egyes idézett vélemények: KHLESL PÜSPÖK: J. HAMMER-PURGSTALL, *Khlesl's des Cardinals... Leben*. II. Wien 1847. Urkunden No 240, 133–138. l. – MILLINO BÍBOROS: OL Kovachich Márton György országgyűlési gyűjteménye, N 114, *Acta diaetae* T. I., Fol 93–98. (Kovachich téves névmegállapításával: Joannes Mellensis S. J.) – JOANNES GROSTHOMAN: Hofkammerarchiv, Bécs. Anhang vermischter ungarischer Gegenstände Fasc. 50, Conv. 1608, Fol. 270–271. – NÉVTELEN: Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Ms. Hevenesi-gyűjtemény 86. k. 52–60. fol.

<sup>18</sup> Pázmány véleményének sk. írt fogalmazványa: Győri Püspöki Levéltár. A győri káptalan magánlevéltára, *Theca* XXVII. No 3778. (Nyomtatásban kiadva: Pázmány összegyűjtött levelei, i. m. I. 26–29. l.)

<sup>19</sup> A kelt nélküli fölterjesztések: HHStA Hungarica, Comititalia Fasc. 396., conv. a), Fol 215–218. és Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára. Hevenesi-gyűjtemény 86. k. 60–76. l.

<sup>20</sup> Placido de Marra jelentése, Pozsony, 1608. október 31: Archivio Segreto Vaticano. Fondo Borghese, Ser. II. T. 146. Fol 67–68.; Giovanni Argenti jelentése, Grác, 1608. december 14.: Archivio Generale della Compagnia di Gesù. Róma. Germ. 184. Fol 161., 146. és 148. (amit kapott: „bona verba, semper velata, sed praeterea nihil.”) Claudio Aquaviva válasza: uo. Austr. 2. I. p. 338. (Erre a két utóbbi levélre Lukács László S. J. volt szíves figyelmemet felhívni, amiért ezúton is köszönetemet fejezem ki neki.)

tiltakoznak a protestánsoknak adott engedmények ellen, a jezsuita rend küldötte nincs közöttük, Pázmány nem csatlakozik a tiltakozókhoz.<sup>21</sup> Ha előző lépése az udvarnál, ez a tartózkodása a rendeknél kelthetett feltűnést.

Mégegy lépéssel tovább ment Pázmány, amikor a jezsuita rend birtokjoga érdekében magához az országgyűléshez fordult 1608 novemberében. Eljárása szögesen ellentétes Forgách álláspontjával: jogosnak vélt kérelmét elbírálásra a rendek elé terjeszti. A kérvényben a bécsi béke alapjára helyezkedik és éppen annak a vallásszabadságot biztosító rendelkezései alapján igényli a jezsuita rend elleni végzések megváltoztatását.<sup>22</sup>

Pázmány beadványa, jöllehet az ügyet az udvar is támogatta, nem hozott eredményt, a protestáns rendek nem voltak hajlandók a jezsuiták javára engedményeket tenni. Mindez viszont csak megerősíthette Pázmányban az egyre jobban érlelődő felismerést: a nagyra nőtt magyar rendeket sem az udvar, sem az amúgy is gyöngye egyház nem tudja megtörni. Egy megoldás van csupán: a rendi erőket a katolikus egyház szolgálatába kell hajtani, a protestáns arisztokrácia áttérítésével. A kívülről indított fegyveres harc, a polgárok és parasztok templomainak erőszakos elvétele nem vezet célhoz, csak még jobban összekovácsolja a protestáns rendi egységet. Belülről kell meghódítani a rendiséget, azzal, hogy meggyőzéssel, okos rábeszéléssel megnyeri az ellenséges tábor vezető családjait, ellenségéből szövetségessé teszi őket.

1608-ban ez a program merésznek, szinte reménytelennek tűnt, az elkövetkező évek azonban bebizonyították, hogy megvalósítása egyáltalában nem lehetetlen. A Habsburg uralommal megbékült, sőt szövetkezett arisztokrácia vallásában is igyekezett az uralkodóhoz hasonlulni, szinte csak az alkalmat várta, hogy ellenzékiségét minden téren feladja. A történelmi személyiség nagyságának a titka mindig is az volt, hogy felismerje a kor lehetőségeit, s a fő társadalmi erővonalak irányába hasson. Pázmány Péter azáltal válhatott a magyar katolikus egyház újjáteremtőjévé, hogy felismerte a hazai társadalmi fejlődés irányát, s a megtörés politikája helyett a rendek megnyerését választotta. Ahogy láttuk, ezt annál inkább tehetette, mert maga is a nemesi társadalomból indult, s bizonyos rendi jogok elismerését teológiai érvekkel is alá tudta támasztani. Ahogy 1616-ban, már mint az esztergomi érseki szék jelöltje, a protestáns Thurzó György nádornak írta: „én is szinte oly magyarnak tartom magam, mint akárki; hazámnak, nemzetemnek böcsületit és csendességét szeretem és Istentől óhajtván kérem. Az nemességnek is privilégiumot szeretem és tehetségem szerint oltalmazom; mert noha most, az sok hadak között megaprósodott az Pázmány nemzetség, de azt megbizonyíthatom, hogy Szent István király idejétől fogva jószágos nemes emberek voltak az eleim . . . Azért soha bizony a nemesség privilégiuma ellen nem törekedtem, ne is adja Isten, hogy törekedjem.”<sup>23</sup>

<sup>21</sup> Az 1608. november 21-én a pozsonyi káptalan előtt tett tiltakozás: Magyar Országos Levéltár. Regnicolaris Lt. Archivum regni. N 100. Lad. EEE, Fasc. A No. 3., Fol. 11–12.

<sup>22</sup> Pázmánynak a vágsselyei jezsuita rendház nevében írt beadványa (kelt nélkül, 1608. novemberéből): Magyar Országos Levéltár. Magyar Kamara. *Acta Jesuitica. Acta Coll. Tyrnaviensis registrata*, Fasc. I. No. 11. (Vö. Pázmány összegyűjtött levelei, i. m. I. 22–25. l.) – Ezzel egy időben a katolikus rendek Mátyás főherceghez adnak be tartalmában azonos kérvényt, amit valószínűleg szintén Pázmány fogalmazott. Kiadva: FRANCISCUS KAZY: *Historia universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu. Tyrnaviae 1738.* 23–26. l.

<sup>23</sup> Pázmány összegyűjtött levelei, i. m. I. 61. l.

A későbbi években, pályája további során Pázmány a lényegét tekintve kitartott az 1608-ban választott elvek mellett. A pályakezdés politikai tanulása egy életre szól.<sup>24</sup>

<sup>24</sup> Az előadást követő vitában több érdemleges észrevétel és kiegészítés hangzott el. Talán nem lesz érdektelen ezeket feljegyezni. Bitskey István arra hívta fel a figyelmet, hogy Pázmány 1601-es kassai tartózkodása alatt Aquaviva generálishoz írt jelentéseiben (I. Pázmány összegyűjtött levelei, i. m. I. 1–6. l.) teljesen a Forgách-féle erőszakos egyházi politika hívének mutatkozik, s többek közt a kassai nagytemplom elvételére sző terveket. – Kovács József 1607–1608-as adatokat hozott a soproni polgárságnak Forgách érsek személye iránti égő gyűlölete bizonyítására. – H. Edler (NDK) arra figyelmeztetett, hogy Pázmányra bizonyítással volt a kor európai politikai vitairódalma is, mely protestánsok és katolikusok, a rendiség képviselői és az abszolutizmus védelmezői közt évtizedeken át folyt. A vita egyes termékeit talán már Rómában megismerte, de az is lehet, hogy csak ekkor, 1607–08-ban kerültek a kezébe. Ebben a vonatkozásban javasolta megvizsgálni, nem került-e Pázmány személyes kapcsolatba Erasmus Tschernembl alsó-ausztriai arisztokratával, aki, mint tartománya protestáns rendeinek vezére, magyar főurakkal is levelezésben állt, s aki több munkában kifejtette abszolutizmus-ellenes álláspontját. [Válaszomban utaltam arra, hogy Pázmány személyesen is találkozhatott Tschernembllel, hiszen az az 1608. januári pozsonyi gyűlésen részt vett, mint az alsó-ausztriai küldöttség vezetője.] – Pirnát Antal felhívta a figyelmet arra a jelenségre, hogy a 17. századi jezsuita politika Lengyelországban is részben a rendeket támogatta a központi hatalommal szemben. – Klaniczay Tibor Pázmánynak II. Ferdinánd magyar királyá választása érdekében, 1617 novemberében mondott országgyűlési beszédét idézte (Pázmány összegyűjtött levelei, i. m. I. 119–132. l.), annak igazolására, hogy azért az érsek nem azonosult teljesen a magyar rendiséggel, és különösen nem annak függetlenségi szárnyával. [Válaszomban ezt messzemenően elismertem, annál inkább, mert az ellenkezőjét magam sem állítottam.] – A vita utáni megbeszélésen Heckenast Gusztáv mindehhez még azt tette hozzá, hogy Pázmány felfogása azért is kerülhetett közelebb a magyar rendi állásponthoz, mert különösen később, mint prépost, majd 1616-tól mint esztergomi érsek, maga is magyar rendi méltóságot viselt. [Esztergomi érseki magatartásának rendi vonásaira Makkai László is rámutat i. tanulmányában.]